

Czetz János magyar honvédtábornok.

CZETZ JÁNOS MAGYAR HONVÉDTÁBORNOK EMLÉKEZETE.

A mult hónapban (okt. 6.) igen szomorú hirt hoztak a hazai lapok: azt irták, hogy Czetz János magyar honvédtábornok szept. 6-án Buenos-Airesben — meghalt. És ezt a leverő hirt egy Buenos-Airesben megjelenő német lap („Tagblatt“) után irták, melynek vonatkozó példányát valaki Kolozsvárra, az Ereklje-Muzeumnak küldötte. Én még eddig semmi értesítést sem kaptam... és mivel hiszem, hogy ha csakugyan igaz az odavaló „Tagblatt“ szomorú híradása, — családja engemet, ki nemcsak állandó levelezésben, de igen bizalmas viszonyban állottam a dicső tábornok urral, a megrendítő esetről értesíteni fog. Azért még bár egy hónapig várakozó állásba helyezkedem (úgyis 33—34 nap kell, míg a levél onnan ide érkezik)... és a halhatatlan nevet egyelőre még nem foglalom gyászkeretbe, hanem e helyett a következőket adom közre a nagyérdemű tábornokról.

I. Cikkely. Czetz János tábornok és Kossuth Lajos.

1. Fejezet. Czetz Jánosnak a Kossuth Lajoshoz intézett „Nyílt levél“ kiadására vonatkozó kérése és az „Armenia.“

B. A. Julio 14/91.

1837 Cordoba (útcza és házsám.)

Tisztelt Szerkesztő úr!

Ha érdemesnek tartaná az ide mellékelt nyílt levelet érdekes havi füzetében kiadatni, igenis megköszönném Önnek.

Az „Armeniát“ rendesen megkapom és nagy részvétellel kísérem a hazai kifejlődés ezen fényes példáját. Hadd legyen legszebb sikere nemes fáradozásáért, — legforróbb óhajtásom.

Ha a Kossuth finánczialis állását illető része e levélnek nem volna igazán biztosítva*), kérem legyen szives azt egy megjegyzéssel kísérni.

Jövőben igyekezni fogok az „Armenia“ olvasói számára minden két-három hónapban valamit készíteni.

Addig is fogadja Szerkesztő úr őszintén hazafias üdvözetemet és baráti jobbjomat.

Czetz János.

(Külső cím: Szongott Kristóf úrnak
„Armenia“ szerkesztője
Szamosújvárt.)

*

Buenos-Aires, május 30-án 1891.*)

2. Fejezet. *Nyílt levél Kossuth Lajos Magyarországra
volt kormányzójához.*

Tisztelt Kormányzó úr és szeretett honfitársam!

Az évek folynak az idő mérhetlen tengerében, a test hanyatlik, az életerő gyengébb és gyengébb lesz, maga a lelki erő is érezi — a fizikai hanyatlás súlyát. Ez az emberiség általános sorsa és habár kivételképen megtartja férfias erélyességét egész kilenczven és néhány évig, egy-egy különös szerencsével megáldott egyén, mint pl. Vilmos király és császár, vagy egy Molkte tábornagy, — épen ezek tanúsítják a természeti törvényeknek elkerülhetlen igazságát.

Ezen eszmék forognak elmémbe, midőn Önnek fényes multjára s szerény jelenére tekintek; ez mi szívemet meghatotta, midőn egy francia lap rövid közléséből értesültem, hogy végnapjai súlyára egy olasz bank bukása

*) Nem volna igaz, nem volna bizonyos. Szerk.

**) Evvel a „Nyílt levél“-lel készen volt máj. 30-án, ellenben az előbb közölt levelet, melynek mellékletét képezte a „Nyílt levél“, júl. 14-én írta és tette postára. Szerk.

fáradtságos gazdálkodásai- és szüntelen munkálkodásával szerzett vagyonától megfosztá.

E csapás jól tudom, nem verheti le magas elméjét, s valódi férfias és főleg igaz magyar kedélyét; nem vágyott Ön soha, még a hatalom legfelsőbb fokán se arany- és ezüstgazdaság után. Megelégedett a hazaszeretet s az emberiség jobbáalakíthatása gyémántérzetével. Ugy én is, valamint a mellettem küzdő magyar honvédek sem ismertünk soha drágább kincset, mint a haza függetlenségét, a magyar haza dicsőségét s a magyar nép valódi boldogságát. Azért is mindnyájan szegények maradtunk és mint szegény földönfutók hordozzuk az élet viszályteljes súlyát.

Ki figyelemmel átolvasná mai nap a 48/49-iki Kossuth hirlapját; ki őszintén megbírálná az akkori nemzeti törekvéseket, mily meglepetéssel találná, hogy az egész magyar polgári és törvényhozó testületekben, valamint a dicső magyar hadsereg tagjaiban nem akad egyetlen egy disztelen, önzőleg nagy vagyonra vágyó egyénre, ki a hazaszeretetet színelné zászlóján, hogy célját könnyebben elérhesse! „Tempora mutantur et nos mutamur in illis.“ Mindamellett is azt hiszem, hogy a jelen európai népek fejlődése alkalmával Magyarhon megtartotta még — talán egyedül — férfiasan méltó magyar büszkeségét, — nem hódolván határtalanul a gazdagsági siker csalfa istenségének s kitüntetvén magát az igazság, testvériség és jogszeretet állandó elveik védőjök között.

Hiába, az idők változnak és úgy a családi és nemzeti viszonyok is: mi a magyar honvédség tagjai és Ön a nép képviselői élén szántottuk és vérünkkel készítők elé a földet és elvetettük a magot, mely 16 évi fájdalmas munkálkodás után megadá hazánknak — legalább a meny nyiben egyhamar várni lehetett — önkormányzását, alapját vetvén egy szebb idealis jövőnek; fiaink és unokáink aratják, a mit mi vetettünk. Hadd tegyenek ők is annyit és még többet s aztán benső megelégedéssel tehetik fejüket tiszta párnán örök álomra.

A magyar nemzet általában véve nem háládatlan — ez egyike legkitünőbb jellemvonásának: nem hiszem tehát,

hogy ez alkalommal elfeledi, hogy ha jelenleg az önkormányzás javait élvezi, azt főleg Ön kitünő hazafiszeretete, férfias szelleme, világhírű szívreható szónoklata és ritka talentumának s a mi erőfeszítésünknek s minden áldozatra készségünknek köszönheti nagy részben.

Annál fogva nem kételkedem abban, hogy e körülmények közt az igaz magyarok sietni fognak — a kormány hozzájárulása nélkül is — aláírás által egy oly összeget összegyűjteni, mely Önnek végnapjaiban megengedné hosszú, dicsteljes pályáját gond nélkül bevégezni, hálás áldását adni magyar honfitársainak, midőn eljön a Párka utolsó lehellete szálát elvágni!

Meghal a test, de élni fog Kossuth Lajos emléke, mint maig is Hunyadi János Magyarország hajdani főkormányzójáé és Mátyás királyé a magyar hazában!

Mivel már rászántam magamat e talán hasonló utolsó levelemben szívem sugallatait s elmémnek a jövő fölötti eszméleteit kinyilatkoztatni, nem tarthatom vissza tollamat, hogy ezekről is egy pár szót mondjak.

A világ fordul s a népek transformálódnak az általános tudomány és a kormányelvek előre haladó átalakulási törvények szerint. Valamint a kereszténység alapítói felszabadíták eránk kezdetén a csordaként tekintett rab-szolgák legnagyobb részét a római Patriciusok hatalma alól; valamint a feudalismus és... sötét századai után a megújult vallás, vagyis igazabban szólva a reformatio kiszabadítá a nagy úrak vaskeze alól az ismét nagyszámú jobbágyokat, felnyitván előttük a törvények és az igazság védelmező palástját; valamint az újkorban a nagy francia forradalom eltörlé az emberiség castokra felosztását, világ-szerte kihirdetve az emberek jogait: úgy a mostani világ iparkodik a nagy forradalom elveit valósítani mindenből; úgy valódi tett az is, hogy a nemzetek nem vetközhetnek ki eredeti jellemükből, mint nem feledhetik vagy cserélhetik el mással anyanyelvüket. Minek következménye az, hogy minden átalakulás politikai, vagy hongazdászati vagy szellemi téren, csak akkor lehet állandó és szilárd, ha azon egyéniségét megtartja, javítva a javítandót, elhagyva a megroskadott elveket és szokásokat.

Ezen okoknál fogva én az 1866-ban Magyarhon képviselői és az osztrák uralkodóház közt tette lépett szerződést egész őszinteséggel helyesnek tartom, — habár még sokat hagy kívánni...

Magyar-osztrák birodalom, vagy inkább hatalom a legkeményebb védbástyája a nyugat-európai lakosok ipara kifejlődésének.

Mindenesetre magas és messzelátó nagy eszmét mutatott Kossuth, midőn a Duna- és Tisza-marosi confederáció programját kihirdeté...

Nem tudom, ha ez alkalommal emlékezett vala Mátyás király nagyszerű gondolatára, mely szerint ő békét kötve a testvéri török nemzettel Bajazid idejében s kikötvén szigorú feltételek alatt a keresztények egyenlőséges jogszerű alkotmányos állását, mely gondolat életbeléptetése kezdetén a halál megfosztá hazánkat lehetőleg századokig tartó benső békétől. De mindenesetre új tanúsága ez Kossuth kitünő ritka politikai előrelátásának s profetai elméjének.

Mi ketten, kedves Kormányzó úram, kik utolsók vagyunk a negyvennyolczadiki mozgalom harczosai között a hontalan vándorok sorsát tünni, — nem fogjuk már e változásokat elérni; de fiaink, azt hiszem nem feledik el e véleményünket komoly és hideg megfontolás után magukévá tenni s midőn az események alkalmat nyujtanak arra, annak sikerét minden lelki és testi erejükkal s hazafiai szeretetükkel valósítani.

Ez legalább legbensőbb óhajtásom, midőn Önnek, dicső Kormányzó Úramnak s feledhetlen szeretett barátomnak talán utoljára jobbomat nyujtom, egészséget és boldog éveket kívánva s szívem mélyéből fölkiáltva: Éljen a Haza! Éljen Kossuth Lajos!

Hü barátja

Czetz János.

II. Cikkely. Czetz János tábornok és az „Armenia“ szerkesztője.

1. Fejezet. Az örmény Czetz család¹⁾ ősi fészke Szamosújvárr.

Mivel a dicső Czetz János tábornok ösapja szamosújvári örmény kereskedő volt, a szabadságharcz lezajlása után a katonai parancsnokság, a nagynevű tábornok „lehető javait“ Szamosújvároft kereste; azért 1852-ben városunk tanácsához szó szerint magyarul ezeket írta:

„A cs. kir. katonai parancsnokságnak 1089. sz. alatt kelt rendelete folytán megíratik, hogy volt cs. kir. főhadnagy Czetz János felségsértés vétkeért halálra ítéltetvén és ítélete nevének bitófára való felfüggesztése mellett végrehajtatván, — e város körében lehető javai birói zár alá tételni és az eredményről tudósítást tenni rendeltetik.“ (Városi levéltár 1852—2913. sz.)

2. Fejezet. Czetz tábornoknak első, külföldről küldött magyar dolgozata az „Armenia“-ban jelent meg.

Hírneves tábornokunk is, mint annyi más jó hazafi, 1848—49 után az emigrációban keresett menedéket. . . Spanyol nőt vett feleségül . . . és végre 1862-ben Buenos Aires-ben (Republica Argentina, Dél-Ámerika) telepedett le állandóan. Az idegen hadsereg is Czetzet, katonai érdemei elismeréseül nagy ranggal jutalmazta, később a buenosairesi katonai akadémia igazgatójává lett.

Megszűnt közte és a Haza között minden összekötés. Ezen munka írója volt az első, ki a hazából 1848—1849. után Czetznek a legelső magyar levelet írta 1890 végén. Hazafias üdvözetem mellett felkértem, hogy írjon valamit lapomnak. Tudtam, hogy sok nyelvet tud; azért azt írtam, hogy köszönettel veszem, ha munkálatát bármely európai nyelven írja; de — hozzá tettem — mégis jobban szeretném, ha (még el nem felejtette a zengzetes, szép magyar szót) — magyarul írna.

És ime! rövid idő múlva — legnagyobb örömömmre — Buenos-Airesből egy kézirattal terhelt magyar levelet

¹⁾ L. Szongott, A magyarhoni örmény családok genealogiája, 45—46 lap.

kapok, melynek külső czimzete ez: Austro-Hungaria. Szongott Kristóf urnak, az „Armenia“ havi szemle főszerkesztőjének. Via Budapest. Szamosújvár. A hős tábornok nagybecsű leveléhez ezt a fölötte érdekes dolgozatot csatolta: „Emlékezések az 1848—49-iki magyar függetlenség harcaiból.“ A nagy köszönettel fogadott munkálat első részét az „Armenia“ 1892. évi folyamában (17—21 lap) közre is adtam; a közlemény végéhez pedig ezt a jegyzetet irtam:

E cikksorozat Ámerikában élő írója, ki a honát védő kardot az írói tollal cserélte fel, becses ígérete szerint ezután is föl fogja keresni lapunkat dolgozataival. Nem kicsinyeljük e ritka megtiszteltetés kiváló szerencséjét, de legyen szabad itt kifejezést adnunk azon óhajtásunknak is, vajha alkalmunk nyílnék még a nemes tábornok urat, a magyar-örrménység e kiválóan érdemes szülöttjét, hazájában: Magyarországon személyesen is üdvözölhetni, — mint az 1849-iki emigrációnak legújabbán visszatérendő tagját. Nem is hiszszük, hogy oly hosszú távollét után ne támadna föl szívében még egyszer az elnyomott honvágy!

A második közleményhez, mely lapunk februári füzetében (1892. évfolyam 38—60 lap) jelent meg, ezt a megjegyzést csatoltam:

Az örmény származású hírneves honvédtábornok. Bém erdélyi győzelmének osztályosa, ez idő szerint a dél-amerikai Argentina köztársaságban lakik, melynek fővárosából: Buenos-Airesből ismételt jeleit adta élénk érdeklődésének az „Armenia“ működése iránt; miért is e helyen nyíltan mondunk köszönetet az ünnepektől tábornok urnak, — ki jelenleg az ottani katonai akadémia igazgatóját vezeti, s velünk állandó irodalmi összeköttetésbe lépni sziveskedett.

Erre a dicső tábornok ur a következő drága sorokkal tisztelt meg:

Buenos-Aires, márcz. 5, 1892.

Tisztelt honfitárs és Barátom!

Az „Armenia“ februári füzetében láttam munkám második részéhez csatolt jegyzetét, melyben azon szives óhajtásnak ad Ön kifejezést, hogy vajha személyesen is megismerkedhetnénk hazámba visszatérésem által.

Teljes szivemből köszönöm kedves Szerkesztő ur e kegyes megemlékezést; meg lehet győződve, hogy legforróbb óhajtásom már évek óta az, hogy ha-

lálom előtt legalább még egyszer viszontlát-
hassam édes hazámat, szülőföldemet és édes atyám
s anyám sírjain imát emelhessek a Mindenhatóhoz. De egy
részről a családi viszonyok, más részről a vagyont illető
azon szomorú állapot, mely az utóbbi két év óta ebben
az országban uralkodik, nem engedik, hogy tervemet va-
lósítsam. Nem vesztem el azonban minden reményemet,
hogy már a közel jövőben — a körülmények javulván
— lesz alkalmam Önnek és többi bajtársaimnak
kezét szoritani s megköszönni egé'sz lelkem-
ből szives megemlékezéseit.

Addig is fogadja kedves szerkesztő-tulajdonos Bará-
tom őszinte hazafiúi tiszteletemet.

Czetz János magyar tábornok.

3. *Fejezet. A tábornok egyik dolgozatát Kritsa Klárának
ajánlja.*

Azon spanyolból magyarra átültetett dolgozatának,
mely „Virágok és tövisek“ cím alatt lapomban jelent
meg, utolsó sora így hangzik: Kritsa Klára kisasz-
szonynak ajánlja e fordítást Czetz János magyar tá-
bornok. Én e cikk végéhez, két jegyzetet tettem. Az első
így szól:

A nemes tábornok úr hozzánk intézett nagybecsű levelében
a többek között ezt mondja: „Nekem tetszett e művecske és hi-
szem hogy Kritsa Klára munkatársának is fog tetszeni; mert lehe-
tetlen, hogy az, ki „Képzlet és való“ című dolgozatát oly finom
tollal és érzéssel írta (l. „Armenia“ 1891. évfolyam, 109 lap) ne
rokonszenvezen e kis elbeszéléssel. „Ezen megérdemlett elismerő
sorokhoz mi még csak annyit teszünk, hogy e hazában is szive-
sen olvassák e kedves, mivelnt nő érdekes dolgozatait. (Kritsa Klára
„Nyílt levél“-ben [L. „Armenia“ 1892. évfolyam, 201 lap] meg is
köszönte e nagy kitüntetést Czetz tábornok urnak, ki a magyar-
örménység büszkesége, szabadságharcunk egyik kitünő hőse.“)

Másik megjegyzésünk következőleg hangzik: Ünnepeit író-
társunknak e lapok szerkesztőjéhez intézett s lapunkban közölt
igen megtisztelő sorai, — melyek annak reményét ujították fel
hazánkban, hogy a nemeslelkű tábornokot talán már legközelebb
a magyar föld óhajtott vendégeként nemcsak, de
hazatérő és körünkben megtelepedő állandó pol-
gáraként lesz szerencsénk üdvözölhetni — önként érthetőleg

széles körben keltettek érdeklődő figyelmet s több hazai lap a nagybecsű levél tartalmát is egész terjedelmében utánközölte.

4. Fejezet. A Czetz-család ősi neve.

A tábornok nagyon érdekes cikksorozatának befejező közleményéhez még ezt a megjegyzést fűztem:

A derék Czetz család, melyből hírneves tábornokunk származott, az örmények beköltözésekor (1672. év) még Vártán nevet viselt. Ugyanis a szamosújvári anyakönyvek I. köt. 10. lapján (1715. év) ez olvasható: „Vártán magánuámp Czetz (*Վարդան Վարդանույնի Բլ. ց.*: Vártán vezetékneve Czetz). Tehát tábornokunk, ki a magyar szabadságharcz alatt oly dicső nevet vivott ki, — ősei azon páratlan hős Vártán [ázsiai örmény] tábornok családjából eredtek, ki az V. században Kr. után a perzsák ellen a kereszténység védelmében viselt harcban halhatatlanná tette nevét. A Vártán neve, kinek emlékünnepe a keleti örmények mai nap is tartják, tölti be az örmények történetének legfényesebb lapjait. „Csak sasfit nemz a sas és nem gyáva nyulat Nubia párducza!“

5. Fejezet. Háromezer mérföldnyi távolságból írott levél.

Corrientes, Augusztus 11. 1892.

Szongott Kristóf urnak, az „Armenia“ főszerkesztőjének és tulajdonosának.

Tisztelt honfitársam és barátom!

Honnan jön ezen levél és miért ment tábornokunk ezen, előttünk alig hiréből ismert vagy épen (minden sérülés nélkül legyen mondva) ismeretlen város, vagy tartományba? — bizonyosan ez lesz első kérdése e sorok vételekor.

Feleljünk először a második kérdésre. Ebben az esztendőben a buenos-airesi levegő oly rideg és kellemetlen, a tél oly híves volt, hogy az influenza nevű kórság igen nagyon uralkodott; sok ismerősünket, rokont és barátot vitt jobb (sic?) világba. S minthogy az én koromban, ki cronikus torokfájással küzködöm, nem volt tanácsos magamat

a tél szigorúságának kitenni, elhatározám, hogy az év két legszigorúbb hónapját meleg tartományban töltöm egyik kedves leánnyal. És ime, már másfél hava, hogy itt élünk és csinos francia hotelben sok, igen művelt család között és élvezzük a természet kegyes tavaszi szellőit.

De hol van ez a kedves clima? Ez a szép ország? Ha csakugyan érdekelné, tessék felkeresni a Stieler's Hand-Atlas-ban az Argentínai Respublicát s ottan megtalálja a 26° 28' déli földr. szélesség és az 58° nyugoti hosszúság alatt ezt a provincialis fővárost; mondjuk tehát körülbelől 400 mérföldnyire Buenos-Airestől az equator (egyenlő) felé és circa 3000 német mérföldnyire Erdélytől. És mindamellett, midőn a Parana nevű ósiási folyam partján kiszáll az ember a pompás gőzös palotájából, 5 napi utazás után és felmegy csinos párizsi kocsin, macadamirozott utczákon a tiszta vendéglőbe, azt hiszi, hogy nem érkezett meg a civilizatio végső állomására. Körülnéz maga körül s látja, hogy a lakosok — kivéven a kormányférfiakat és a vagyonosabb osztályt — nők, gyermekek és férfiak mezitláb járnak; mert kényelmesebb eltűrni ekképen a megmelegedett kövekkel és a fővénnyel való folytonos érintkezést. Aztán minden utczában látja a gyermekeket: fiúkat és leányokat könyveikkel hónuk alatt az iskolába szaladni; mert a kormány itt két fő, 12 nagy és 15 kisebb tanítóintézetet tart fenn, melyek mindegyike 6, 10 és 20 tanítóval és tanítónővel vannak ellátva. Jókor reggel az asszonyok és leányok — mindnyájan feketébe öltözve — templomba sietnek misét hallgatni; a szent-misést három egyházban a szegény franciscanusok mondják. Azután elhosszabb az újságlapokat (itt négy szokott megjelenni hetenként a körülbelől 10000 lakosból álló közönség számára).

A kormány épülete nagy palota olasz stýlben. Van itt két Social Club, egy olvasó cabinet, vasút, lóvonat stb. A Parana tulsó partján, — a nagy Chaco vagyis a nagy vadon. Ez szintoly kiterjedésű, mint egész Magyarország. Roppant erdeivel és legyőzött kalandor indus lakosaival, egy-egy katona-város telepítvényeivel, a hol a narancs, citrom, az ebano, rózsaifa (butorkészítésre használják), czukornád, kimondhatatlan sok épületfa és felszámlálhatlan

virág terem; nem is emlitem a szelid és vad állatokat: a tigrist, pánát (chacoi oroszlán), a roppant nagy kigyókat és a víz partján a napon álmadozó krokodilokat.

A mint szerkesztő úr láthatja e rend és sistema nélkül összeszövött leírásból, ez az ország a rettenetes nyár olvasztó melege nélkül valóságos paradicsom lehetne. De így itt sincs teljes boldogság; mert az ember teljes boldogságra sehol sem találhat, ha csak azt szívében nem keresi! És akkor is, ki tudja? Még sokat elcseveghetnék; de a meleg hatását kezdem érezni és szemeim hunyódnak be. Így tehát hagyom más alkalomra! Nem hagyhatom el azonban, annyira meghatottak az utolsó, európai távirati hírek. Mi szerep juthat a jelen világhelyesemények között kedves, szeretett hazánknak?! (Itt 12 sornyi politizálás következik, a mit kihagyok, azután így fejezi be fölötte érdekes levelét. Szerk.).

Bizonyosságául annak, mikép a haladás századunkban nem ismer határt, ide mellékelem egy fényképemet, melyet egy szépeszü s kitünő párizsi családból származott ifjú utas készített itt a vendéglő udvarán — machinájával. Így kétszeres emlékül szolgálhat — e levéllel együtt.

És most finis: áldja meg Önt a magyarok Istene mindazokkal, kik még emlékeznek a hontalan vándorra és hazafi tisztelő barátjára:

Czetz János

P. S. (Utóirat). Midőn ezen sorokat veszi, már újból Buenos-Airesben leszek. (Mióta fennáll e város, ilyen távolságból még nem kapott itt senki sem levelet! Érdekes volna megtudni azt, hogy hát az egész országban még ki kapott ilyen messze helyről levelet? Aug. 11-én tette Corrientesben postára és ide érkezett szept. 15-én. Szerk.)

6. Fejezet. Az „Armenia“, a „Történelmi Lapok“, Kossuth-
ünnepély és a Székely.

Buenos-Aires, Nov. 10. 1892.

Szongott Kristóf úrnak Szamosújvártt.

Tisztelt Honfitárs és Barátom!

Jelen év aug. első napjaiban megküldtem Önnek — ígéretem szerint — legutolsó fényképemet — egy Corrientes

nevű provincialis fővárosban kelt és certificált levélben, mely egyszersmind ugyanazon ország ethnologiai és geodeticai leírását foglalja magában az „Armenia“ számára.

Azóta a mai napig semmi tudósítást nem vettem, sem az „Armeniá“-ban nem jelent meg erre semmi hivatkozás.

Felkérem tehát becses Szerkesztő urat, lenne szives e felől értesíteni, hadd tehessem meg az illető reclamatiót a postahivatalnál.

Egészségem kissé hanyatlik; mindamellett nagy érdekekkel olvasom az „Armeniát“ és a Kolozsvári Történelmi Lapokat, s igen örülök, hogy Kossuth-ünnepét oly méltán megtisztelték Magyarhonban és főleg Erdélyben. Hiába, a valódi magyar törzs csakis a Székely, a Maros- és Szamosföldön lakik, mely ősi öröksége volt és marad.

Boldog új évet a vig karácson után. Honfiúi tisztelettel

Czetz János.

[Külső czím: Austro-Hungria. Szongott Kristóf úrnak, az „Armenia“ főszerkesztője, via Budapest. Szamosújvár (Erdély)].

7. Fejezet. A tábornok a magyar-örményeknek boldog új-évet kíván.

Buenos-Aíres, decz. 3. 1893.

Szongott Kristóf úrnak Szamosújvárt.

Tisztelt Honfitársam és Barátom!

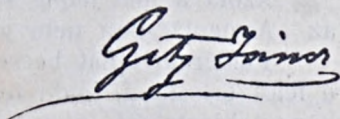
Harmadik éve már, hogy sziveskedik e hontalan vándort a haza multjáról és jelenéről tudósítani nagybecsű, komoly és hazafi érzelmű „Armenia“ magyar-örmény havi szemléje rendes megküldésével.

Nem tudom mikép köszönjem meg e szives megemlékezést, de minden esetre hálám kijelentését nem fogom elmulasztani.

Az év fordultával nem hagyhatom el, hogy Önnek és Ön által a tisztelt magyar-örményeknek boldog új-évet és szerencsét ne kívánjak, óhajtván, hogy valamint

eddig, úgy ezután is legyenek a magyar néppel és a haza örökös érzelmeivel — összeforrvá.

Hazafiúi tisztelettel

*

Lapomban ezt izentem az ünnepelt tábornok urnak:

Midőn Nagyméltóságodnak, kinek fényes nevét két világrész: Európa és Amerika tisztelettel említi, e kiváló figyelemért a hazai örménység nevében is hálás köszönetet mondunk, egyúttal kérjük a Gondviselést, hogy nyujtsa Nagyméltóságod drága életét hosszúra, adjon erőt, egészséget, hogy visszajövéen édes hazánkba, újra láthassa a virágzó Magyarországot, melynek szabadságáért oly hősi, Klio által arany betűkkel feljegyzett fegyvertényeket vitt véghez. Hozza Isten Nagyméltóságodat minél hamarább körünkbe!

8. Fejezet. Szálon-játék, mely „a magyar-örmény nőknek kellemes perczeket szerez.“

1894-ben is „Nyilvános vallomás“ czim alatt igen érdekes dolgozatot küldött lapomnak (L. „Armenia“ 1894. évfolyam, 40 lap.) Mellékelt leveléből itt csak a következő érdekes sorokat közlöm:

Ide zárok egy a mult hóban megjelent szellemdús szálon-játékot; szerzője egy argentinai tábornok, az ismert nevű író: Luvio Mansilla rokonom és jó barátom. Czelom az volt, hogy a hosszú téli estéken a magyar-örmény nőknek egy pár kellemes perczet szerezsek. Vale!

Csetz János.

9. Fejezet. A hazai lapok híresztelése.

A tábornok úr csak velünk állott levelezésben; de mivel a hazai lapok említést tettek arról 1894-ben, hogy

Czetz tábornok hazajön, — gondolván, hogy hátha valakinek megírta, — lapunk mondott évfolyamában, ezen eseményszámba menő hirről a következő sorokat irtuk:

Czetz tábornok, a magyar szabadságharcz ünnevelt hőse, mint örömmel értesülünk, nemsokára meglátogatja Magyarországot; s reméljük, hogy körünkben végre állandó otthonra talál. Hazánknak fia, ki erdélyrészi örömeny család ivadéka, mint tudva van Buenos-Airesben, az argentiniai köztársaság fővárosában élte át a hontalanság hosszú évtizedeit. Hozza Isten őt mielőbb szerencsével hazájába és szülőföldre — az Océánon át!

10. Fejezet. Az „ideál.“

Nemsokára a hazai lapok egy „ideál“-ról tettek szót. Ezen közlések után mi is ezt a kisebb közleményt adtuk közre:

Czetz tábornok regénye. A Turszky-ezrednek egy hadnagya (mint egy budapesti lapban olvassuk) 1848-ban megkérte Pesten egy előkelő uri leány kezét. A kérők többen voltak, a választás késett, az idő pedig 48-ban gyorsan haladt. A Turszky-ezredbeli hadnagy átlépett a honvédekhez s az erdélyi csatátereken, mint Bem vitéz tábornokari főnöke, a muszkaverő Czetz tábornok írta be nevét a magyar történelembe. Hadnagykori ideálja ekközben férjhez ment. A nagy katasztrófa után Czetz tábornok Amerikába menekült, s most Buenos-Airesben él szintén tábornoki rangban, mint a katonai akadémia igazgatója. Ideáljának férje azóta meghalt. Négy évtized után a hirlapokból értesültek egymás hollétéről s levelezésbe léptek. Az ezredéves kiállítás alkalmából Czetz János tábornok haza készült jönni; de most levél érkezett tőle H. G.-néhez, melyben azt írja, hogy a Délamerikából való hazajövetelre, a hosszú tengeri útra, aligha fog vállalkozhatni, s így nem fogja viszontláthatni sem hazáját, sem 47 év előtti ideálját! („Armenia“ 1895. évfolyam 60 lap).

Alig jelent meg ez a közlemény lapomban, azonnal irtam a tábornok úrnak és kérdeztem: mi igaz a dologból? Rövid idő múlva megjött Czetz tábornok úrtól a határozott, férfias válasz: „1848—49-ben csak egy ideáлом volt: a H a z a f ü g g e t l e n s é g e; de női ideáлом nem volt és így senkinek sem kértem meg kezét. . .

De hogy is lehetett volna a háború viharában valakivel gyűrűt váltani? Én csak 1848. májusban jöttem Bécsből Pestre és júliusban már Mészáros Lázár tábornokkal Verbászba mentem a rácok ellen. Onnan szeptem-

ber végén tértem vissza s októberben Kossuth az erdélyi sereghez Bem mellé küldött tábornoki főnöknek. Mikor köthettem volna tehát viszonyt bármely nővel? (1896. nov. 24-én kelt hozzám intézett leveléből).

11. Fejezet. A tábornok ajándéka.

Azon hazafias levelei közül, melyekkel 1895-ben megtisztelt, itt a következő megbecsülhetlen sorokat közlöm: Szongott Kristóf tisztelt hazafi barátomnak Szamos-útvártt (Erdélyi részek).

Ön volt az első, ki negyvennyolcz-kilenczediki események óta, újra emliti kegyelettel nevemet a magyar közönség előtt. Önt illeti tehát nyilvános hálám, minek jelentésére átküldöm ezem utolsó fényképemet: egyetlen példányt a magyar Hazában.

Isten áldja Önt és a Hazát!

Buenos-Aires 1895. ápril 7. Czetz János.

Közölni fogom a szép képet és közreadom azt a nyilatkozatomat, mit a drága jutalomra vonatkozólag az „Armenia“-ban közzé tettem:

Midőn a megbecsülhetlen kitüntetésért — mit keretbe foglalva ereklje gyanánt állandóan meg fogunk őrizni — Nagyméltóságodnak, kinek világra szóló hős tetteit és a haza körül szerzett, soha el nem évülő érdemeit Klio aranybetűkkel jegyezte fel, — itt a nyilvánosság előtt is hálás köszönetet mondunk; egyuttal kérjük a Gondviselést, hogy nyujtsa Nagyméltóságod drága életét még hosszúra; adjon erőt és állandó egészséget, hogy jövő évben — a kiállítás alkalmából — újra láthassa szeretett hazáját: az ezredéves Magyarországot. Meg vagyunk győződve arról, hogy a hálás haza nagy fiát, ki kész volt vérét ontani a szabadságért és a haza javáért, megérdemlett tisztelettel fogadná és méltó módon ünnepelné.

12. Fejezet. Három lap óhajtsa.

„Segítsük haza Czetz tábornokot!“ A Kolozsvártt (Kuszkó István szerkesztésében) megjelent 1848—49. évi Törté-

nelmi Lapok című folyóirat a fentjelzett főlhivással, a következőket írta: A 48-as szabadságharcz fényes korszakában csodamódon teremtek a hősök. A ki ma még gyermek volt, az már holnap irigyelt hőssé lett, — a kinek mellén érdemrend ragyogott, testén pedig győzelemben kapott sebhelyek tátongtak. Ilyen hős volt Czetz János tábornok is, a ki Kossuth-nak bizalmas barátja, s az erdélyi hadjáratban Bem apónak a jobbkeze volt. Mint ezredes és tábornoki főnök, rendkívüli tevékenységet fejtett ki az erdélyi hadsereg szervezése körül, a melylyel aztán olyan világraszóló diadalokat arathatott Bem, mint a piskii csata és Szeben bevételé. Bem mellett számos csatában harcolt az örmény szülőktől származott Czetz János, s a piskii győzelemben neki oroszlánrésze volt. Szeben bevételénél is annyira kitüntette magát, hogy tábornokká léptették elő. Ez a vitéz tábornok a fegyverletétel után szintén külföldre menekült és sok viszontagság után Dél-Ámerikában telepedett meg, a hol a buenos-airesi katonai akadémia igazgatója lett. S egyetlen óhajta lenne, hogy mielőtt lehunyná szemeit, még egyszer megláthatná hazáját, melyért egykor vért ontá és dicsőséget szerzett neki! A „Pester Lloyd“ lapársunk, mondja továbbá az idézett forrás) megemlékezvén róla (Czetz tábornokról) így ír: Méltó lenne Magyarországhoz, ha az ezredévi ünnepély alkalmából e hű fiára gondolna, hogy mielőtt sírba tennék, megláthatná dicső hazáját, az ő ifjúkori eszméjének országát, a melyért harcolt és szenvedett s csöndes feledékenységben egész életét, minden földi reményét érte áldozta fel. Más ország már régen diadalal hozta volna vissza az ilyen hű fiát, mi legalább hozzuk haza az ezredévi ünnepélyekre. Mert nincs nagyobb büne, a népnek, mint a nagyjai iránti hálaatlanság! Eddig tart az idézett forrás: a „Történelmi Lapok“, illetve a „Pester Lloyd“ közleménye. Részünkről csak azt tehetjük hozzá, hogy az elaggott hős tábornok hazatértével régi óhajunk fogna valóra válni; a melynek mi sem mulasztottunk el kifejezést adni folyóiratunkban („Armenia“), remélve egyúttal azt is, hogy a történelmi névvel bíró Czetz tábornok épp körünkben fogja eltölteni mozgalmas életének hátralevő idejét s tán egykor — kívánjuk, minél későbbre — a mi hantunk fogja őt kegyelettel és dicsőséggel eltakarni!

13. *Fejezet. Felelet, mit e sorok írójának haza hívó levelére írt Czetz tábornok.*

Habár a tábornok urhoz intézett leveleimben, úgy lapomban is nem egy ízben adtam kifejezést azon forró óhajomásnak: vajha haza jönne tábornok úr — a hosszas hontalanság után — és itt közöttünk töltené drága életének még hátralevő napjait! — mégis 1896-ban meg-

ragadtam a kínálkozott nagyon kedvező alkalmat, és a magyar-örménység legnagyobb fiát, csodálkozásra méltó büszkeségünket, a nagy tábornokot — haza hívtam. Levelemben a többek között elmondottam azt, hogyha — körülményei miatt — állandóan itt nem is maradhatna, legalább meglátja még egyszer virágzó hazáját, megnézi a millenaris kiállítást, kezét szorit bajtársaival, ismerőseivel . . . és imádkozik szülei sírja mellett. . . . Erre a tábornok úr egy ívnagyságú, sűrűn beirt, négy oldalra terjedő levéllel válaszolt. A féltett kincs gyanánt őrzött fölötte becses levélből itt a következő részleteket közlöm:

Buenos-Aires november 24. 1896. T. cz. Szongott Kristóf úrnak, az „Armenia“ szerkesztője és tulajdonosa Szamosújvártt,

Tisztelt Honfitársam és Barátom!

Utolsó, Szamosújvártt okt. 21-én kelt szives levelére rögtön kívánok felelni, valamint annak tartalma igényli, teljesítvén egyszersmind szivem sugallatát is. — Fogadja valódi barátságos soraiért legforróbb hálámat! Mert csakugyan különös, hogy ötven évi hontalan vándorlás után egyedül egy nagyszellemű, munkához szokott hazafi emlékezzék meg a menekültről, az in effigie Nagy-Szebenben felakasztott honvéd-tábornokról; egy lelkes, habár kiszé ábrándos urnő és egy székelyföldi gróf kíséretében?!¹⁾ Tehát bármilyen becses és lélekreható legyen ezen megemlékezés, — azért áldoztam fel ifjúsági erőimet, szellemi és anyagi fáradságomat, szép szerepre törekvő álmaimat, polgári állásom fényes kezdetét, szegény életem jövőjét (?), hogy elvégre csak Önnek magasztos szive hívjon haza. Ön, ki se engemet, se családomat nem ismerte, ki most négy éve, csak buzgó hazafi indókból a magyar és erdélyi közönség elé tárta már csaknem elfeledett nevemet?

¹⁾ A „kiséretében“ szó csak azt jelenti, hogy 50 év alatt kivülem még két egyén hívta haza; de mind a három meghívás önálló, egyik a másiknak leveléről mit sem tud. A milleniumra azonban csak egyedül én hívtam haza.

Mennyit tanul az ember időjártával?! Ki hitte volna 1848—49-ben, hogy a nagylelkű, minden érdemet gyorsan elismerő és talán némelykor tulzott szümpáthiával megtisztelő magyar nép, annak kormánya és képviselői egy solemnis alkalommal, mint a milleniumi ünnepség, ne emlékezzenek meg azokról, kik a független kormány eszméjeért vérüket ontották, állásukat, jövőjüket áldozták fel a haza oltárán — és irántuk még egy kegyeletes szóval, vagy felhívással mutatta volna háláját? És ime mégis úgy történt! Mert ki nem tudja, ha kissé analizálja az 48/49-iki történeteket, hogy a mai állami állapotot csak is az akkori honvéd-sereg és vezérei áldozatkészségének, rendületlen hazaszeretetének köszönheti? kimutatván a bámuló világ előtt azt, hogy mire képes a magyar! És ez alkalommal az igazságszerető történetíró meg fogja mutatni, miszerint a nagy epepeában az erdélyi hadseregnek ha nem is első, de a legfontosabb szerep jutott? ... Ha meggondoljuk, hogy nehezen állhatott volna fenn Debreczenben egy magyar kormány és nem tarthatta volna meg üléseit a magyar képviselőház, ha Bem és társai le nem verik az Erdélyben megsemmisítéssel fenyegető oláh, szász, osztrák és muszka coalitiot? . . .

A mi a hazamenetelt illeti — őszintén megvallom — hogy igen is nagy kedvem volt a millenium alkalmával utolszor megfordulni kedvelt hazánk nyájas völgyeiben, főleg a Székelyföldön s szintúgy vártam erre nézve bármely csekély felhívást, ha szinte megrongálta volna is házi költségvetésem alapját. De ez nem jött és így ki tudja, ha valaha valósíthatom szándékomat?! . . .

Levelét végre így fejezi be: Addig is áldja meg Önt a magyarok Istene! tartsa meg egészségét és szellemi erejét, hogy a magyar-örménység diszére és hasznára fáradhasson, mint eddig.

Igazi barátja
Czetz János.

14. Fejezet. Czetz tábornok, önéletírásának magyar részét
lapunkban tette közzé.

Buenos-Aires, október 30. 1897.

Tisztelt honfitárs-barátom!

Végre megérkezett várva várt szives levele Szamos-
újjvárt szept. 3-án kelt hírekkel.

Örömmel látom, hogy Ön jó egészségben és elméje
egész erőben áll s hallgatása csakis a körülménynek követ-
kezése, hogy honvédtársaim után való kutatásai siker
nélkül maradtak. Sajnálom, hogy e fáradságot okoztam
észrevétlenül!

Életrajzom magyarra fordítása is ¹⁾ félbeszakadt; mert
— fájdalom — kezdem veszíteni a szemeim világát s így
a munka nagy erőfeszítésbe kerül; mert — mint már
előbbi közléseimből értésére esett — nem kapok e nagy
emigratioi emporiumban egyetlen egy egyént se, ki magyarul
beszélni és írni képes volna. És németül diktálni kissé
restellem azért, mert aztán Önnek kellene azt újból magyarra
fordítani és így az eredeti gondolat erejéből bizonyosan
átalakulna. — Mindamellettt folytatom, naponként két órát
szentelve arra s így alkalmasint jövő Február vagy Márczius
havára elég materia lesz gyűjtve.

„Tempora mutantur et nos mutantur in illis.“ Olyan ez
a mi századunk! Az osztrák visszatolja a nemzeti viseletet
és a rögtön elérhető gazdagulás nem hagy időt az új
generációnak a régi nemzeti nagyságról tudomást szerezni
és utánozni az áldozatkész, elvénült bajnokokat. — Such
is life ²⁾ — a mint mondja az angol.

Boldog, a ki ebben a versenyfutásban a gazdagulásra
egy rokonszenves baráttra akadt, ki — mint Ön — minden
önzés nélkül egy árván maradt honvédet szí-
véhez szoritott és már néhány év óta kegye-
letes emlékében részesít. Legyen meggyőződve,

¹⁾ A dicsőült tábornok ur előbb spanyolul írta meg tanulsá-
gos életrajzát: ezt fordította le lapunk számára magyarra.

²⁾ Ilyen az élet.

hogy, — minden akadály daczára — az emlékrajk meg lesz írva. Minthogy levelem már az új-év közelében fog kezéhez jutni, engedje meg, hogy boldog karácson't és szerencsés új-évet kívánva maradjak igaz honfi barátja

Czetz János.

U. i. Miért nem jut eszébe valamely örmény fiatal embernek e világot megismerni? Hisz nem olyan nagy tőkére volna szüksége főleg, ha a magyar mellett a német és olasz nyelvet birná. A fiumei hajós-társaság egyet vagy kettőt küldhetne ide és Braziliába és bizonyosan ezért nem szenvedne nagy veszteséget az ország?

Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy életrajzom spanyol nyelven csaknem egészen készen van.

15. Fejezet. A tábornok úr egészsége gyöngül és gyöngülnek szemei is.

Szongott Kristóf urnak

Szamosújvártt.

Tisztelt Hofitársam és Barátom!

Mult hó (1897. decz.) 28-ról kelt becses levelére — fájdalom — azt kell válaszolnom, hogy gyenge egészségem és napról-napra gyengébb szemeim meggátolnak abban, hogy megtisztelő felhívásának eleget tehessek. Életrajzom leírására nincs sem erőm, sem egészségem.

Sziveskedjék az önnek már beküldött előrészből és az ide mellékelt jegyzetekből rövid kivonatot csinálni, szóval jegyzeteim velejét felhasználni és vázlatképen 1898. márcz. elsején megjelenő folyóiratában közölni. Ujabb arczképem nincs, tehát e tekintetben sem felelhetek meg kívánságának.

Maradtam igaz, hazafias üdvözlettel hű barátja

Czetz János.

(Ézt a levelet jan. 14-én tette postára ajánlva és febr. 9-én érkezett ide).

15. *Fejezet. A tábornok ur egészsége gyöngül és gyöngülnek szemei is.*

Habár az előbb (14. fejezet) közlött becses levelében azt írta, hogy „az emlékrajk meg lesz írva,“ — mégis szemei annyira meggyöngültek, hogy nem tudta azt befejezni. Én a tábornok úr engedelmével a hozzám küldött részleteket — úgy kiegészítetlenül is — közre adtam.

Az alatt szemeit operálták. A műtét — sikerült. Aztán ezen sajátkezüleg írt drága sorokat kaptam a dicső tábornok urtól:

Buenos-Aires 1900 ján. 1.

Boldog karácson¹⁾ és szerencsés új-évet kíván

Czetz tábornok.

16. *Fejezet. Czetz tábornok utolsó levele.*

Utolsó levelét 1902. decz. 23-án intézte az „Armenia“ szerkesztőjéhez Buenos-Airesből. Ezt a fölötte becses levelet a „Budapesti Hírlap“ 278 száma (1904. okt. 8.) a következő bevezető sorok kíséretében tette közzé:

A szabadságharcz dicső emlékü katonája a roppant távolon keresztül Dél-Amerikából is kereste az összekötetést hazájával. Szongott Kristóf, a ki az örmény népre vonatkozó kutatásaival jeles nevet szerzett, állandó levelezésben állott vele, míg az ősz tábornok szeme végképp föl nem mondta a szolgálatot. Utolsó levele, melyet a magyar tudósnak küldött, így hangzik:

Nagyon tisztelt kedves Honfitárs és Barátom!

Karácsony napján és az évforduló közelében szerettem volna Önt egy utolsó arczképemmel meglepni; de állapatom annyira rosszabbodott, hogy nem határozhattam el magamat újból levézetni. Fogadja tehát e sorokat, jeléül annak, hogy szivemben Ön mindig az elsők között foglal helyet, — minthogy az első volt honfitársaim között, ki a történelmi hurt megpendítette szegény nevemnek a nemzet előtti bemutatására.

¹⁾ 1899. okt. 27-én tette postára üdvözlő iratát a tábornok úr, azért kíván „boldog karácson“-t is.

Most, mintegy tíz éve, hogy az „Armenia“ egy Corrientes nevű városban készült arcképmet publikálta a rólam szóló cikkének kíséretében, a Czetz-család származásával.

Fogadja tehát örökre hálás köszönetemet; szándékom is ezt a most megjelenő emlékeim végső soraiban bemutatni.

Ha az egyetlen, életben maradt szemem világa engedte volna, ezt a levelet hosszúra terjesztem. De most is alig látok; mivel másolom e lapot. Adja Isten, hogy Ön elérhesse és az írónak megbocsáthassa zavart sorait. Legyen meggyőződve, hogy míg maradékaim élnek, Önnek irántam tanusított szívességét — mint örökséget — fogják tartani és az „Armenia“ füzeteit, mint családi szentséget fogják tisztelni.

Ez alkalommal az egyetlen magyar nyelv birtokosának, Lederer Gyulának el kellett távoznia egy néhány hónapra, folytatni az általa már egy pár év óta megkezdett, e nagy ország tájrajzi előkészületeit és így nincs senki, a kinek diktálhatnék; miért is kénytelen vagyok magam megpróbálkozni, ha képes leszek-e érzelmeimet papírra tenni s Önt egy fájdalmas olvasásra kényszeríteni.

Csak azt sajnálom, hogy oly rettentő messze vagyunk egymástól, hogy testi állapotom miatt sem javaltatott annyi derék és szeretet barátomat hazánk szent földjén átkarolni és bucsút venni szülőföldemtől. — Sic fata tulerunt. Kérem Önt, legyen tehát tolmácsa szívből eredő igaz érzelmeimnek az egész magyar és az igaz magyar érzésű örmény világban, különösen a nők, a kiváló írónők és a fejlődő fiatalság körében. Ragaszkodjanak teljes erővel a magyar hazához!

A magyarok Istene áldja Önt s egész családját legszebb adományával. E kérést intézi a Mindenhatóhoz egy honától a sors kemény keze által megfosztott honfiú s Önnek a siron túl is hálás barátja: Czetz János, 48/49-iki honvédtábornok.

III. Cikkely. Czetz János tábornok és a hazai lapok.

1. Fejezet. Czetz János kinevezései.

Czetz János tábornok 1848—49-iki kinevezéseire vonatkozó hivatalos adatok — mondja az „Ellenzék“ — az országos történelmi ereklye-muzeumban levő hivatalos lap,

valamint Bem tábornok eredeti parancs-könyve szerint a következők:

„Közlöny“ 1848—146. sz. nov. 3.

Őrnagyokká a tábornokhoz: Czetz János, egyszersmind br. Vay Miklós mellé tábornoki segéddé, tábornoki százados. Pest, okt. 30. 1848.

Mészáros Lázár
hadügyminiszter.

*

„Közlöny“ 1848—102. sz. decz. 30.

A vezérkarhoz alezredesül kineveztetik Czetz János tábornoki őrnagy. A kinevezés, rang- és illetményekre nézve decz. 1-től számitandó.

Pest, decz. 30. 1848.

Mészáros Lázár
hadügyminiszter.

*

„Közlöny“ 1849—67. sz. márcz. 31.

Ezredessé: Czetz János alezredes f. évi február hó 12-től számitandó ranggal és illetményenyel kineveztetik. Debreczen, márcz. 29. 1849.

Mészáros Lázár
hadügyminiszter.

*

Bem tábornok parancskönyvéből.

Káránsebes, ápril. 18. 1849.

Hadi működéseim folytatandó elkelletik egy időre Erdélyt hagynom s Czetz ezredes urat, — kit generálisti hivatalra felajánlottam, ebbeli megerősítése még meg nem érkezett, de meg fog jönni, biztam meg az erdélyi hadparancsnoksággal. Meghagyom tehát minden kerületi parancsnokságnak, hogy jelentésüket ezután Czetz ezredes urhoz Szebenbe tegyék, minthogy a rendeleteket is tőle fogják venni.

Bem.

*

„Közlöny“ 1849. máj. 11. 101. sz. E. 13074. h. ü. m.

A hadügyminiszterium előterjesztésére az ország kormányzója által Czetz János ezredes eddigi hű szolgálatai és a csataterén szerzett érdemei tekintetéből folyó

évi máj. hó 16-tól számitandó ranggal és illetményvel tábornokká léptetett elő.

Debreczen, máj. hó 3-án 1849.

Klapka tábornok
helyettes hadügyminiszter.

(„Ellenzék“ 1904. okt. 11. 231. sz.).

— Csetz János magyar honvédtábornok.

2. Fejezet. Az „Egyetértés“ nyilatkozata.

Ismét sírba szállt egy, a dicsők, a nagyok közül, a kik egykor, mint félistenek emberfeletti erővel küzdöttek a hazáért, a szabadságért, a zsarnokság zsoldosaival. Sírba szállt, idegen ország földjébe ázott sírba, mely felé csak zokogva s könnyeket hullatva

tekint a nemzeti kegyelet; de nem tud leborulni a drága hantok felett. Czetz János, szabadságharczunk nagy tábornoka — meghalt! Meghalt messze távol, a tengeren túl és még halálának híre is csak egy teljes hónap mulva érkezett haza. Ott pihen most a hős, annyi küzdelem után, a buenos-airesi sírkertben; de lelke nem maradhat ott az idegen földben. Itt lebeg felettünk, a magyar haza felett s mint egykor a költő hun vitézei, az égből is leszáll hozzánk, hogy vezessen a szolgahad ellen, mely feledve az ősi erényt, gyáva meghunyászkodással rakja le fegyverét. Veszteségünk nagy fájdalmában ebben a hitben talál kesergő szívünk enyhületet. És bár hazafiúi barátunk, büszkeségünk még nagyobb, ha a nagy tábornok életére gondolunk. Ő reá tekintve, nemzetünk nagyságába vetett reményünk újra éled és soha el nem fogy. Az a nép, az a nemzet, melynek idegen fiai voltak, bár megtévedhet magas hivatásának utjáról, egy pillanatra félreléphet, de nyomban nyomtalanul el nem vesztethet. A hős tábornok 82 éves korában halt meg.

(„Egyetértés,” okt. 7. 1904. 277. sz.).

3. Fejezet. A „Magyar Állam” nyilatkozata.

Czetz János, a szabadságharcz egyik legvitézebb tábornoka, szept. 6-án Buenos-Airesben meghalt. A véletlen úgy hozta magával, hogy a nagyszabadság hős halálhíre éppen ma az aradi vértanúk gyászünnepén érkezett hazánkba a messze idegenből, hová, mint szabadságharczosunk többi nagyjai a nemzet elnyomói elől menekült. Hivatása, családja visszatartották új hazájában Argentínába, melynek 40 (?) éven át becsült, hasznos polgára volt. Néhány éve híre járt, hogy haza jő, készült is a nemzet méltó fogadtatására. Széll Kálmán miniszterelnök pedig illő existenciáról gondoskodott számára, de a 80 éven felüli aggastyán nem mert vállalkozni a nagy tengeri utra. Megnyugodott abban, hogy idegenben fog meghalni.

(„Magyar Állam,” 228. szám. okt. 7.).

4. Fejezet. A „Budapesti Hírlap” nyilatkozata.

Virradt a reggel október hatodikára, a mikor megtudtuk, hogy szabadságharczunk egyik legvitézebb katonája, Czetz János tábornok, éppen egy hónappal ezelőtt, szeptember 6-án, Buenos-Airesben, nyolczvankét éves korában meghalt. A szomorú hír egy hónap alatt tette meg az utat ide, erre a földre, a mely szülte Czetz Jánost, a melynek szabadságáért vérét ontotta s a honnan ötvenöt esztendővel ezelőtt, a midőn a szabadságot letaglózták, a hol akkor nap-napután mártirhalált kellett szenvedni a hazaszerejtért, álköntösben, álnév alatt elmenekült. Egy nagy életkor választ el ettől a dátumtól is. A kik akkor születtek, a midőn Czetz János szökve fordított hátat a letarolt Magyarországnak, megtépett édes-

anyjának, ma őszbecsavarodott férfiak, sokan el is távoztak közülök abba a tartományba, a honnan nem tért meg még halandó. Maga is ifjú volt akkor s mert az ifjúság nem könnyen mond le az álmokról, valószínűen hitt Magyarországot föltámadásában. Mert vérbeli katona volt, híhette azt is, hogy valaha még, talán nem is nagy idő múltán, karddal tér ide vissza s kardjával segít kivívni Magyarországot szabadságát és függetlenségét. Álma csak annyiban valósult, hogy Magyarországot visszanyerte függetlenségét és szabadságát, de más, békés, vértelen uton s nem úgy, mint azok hitték, a kik akkor a keserűséggel csordultig telt szívvvel és mégis álmokat álmadozva hagyták el Magyarországot.

Czetz János tiv évvel utóbb, hogy megindult a száműzetés, a hontalanság örökös útján, elhagyta Európát is; átvándorolt Dél-Amerikába, Argentina köztársaságba, a melynek negyvennégy éven át becsült és hasznos polgára volt. A míg Európában ette a száműzetés kenyerét, technikai dolgokkal foglalkozott, a mihez értett, mint vezérkari tiszt. Hogy olyan messi hazajött hazájától s a mi világrészünktől, annak egy véletlen volt az oka. Argentínai családba házasodott, az argentinai köztársaság elnökének vette el a hugát. Az új világrészben, az új életben is katona volt, katonákat nevelt Argentinának. Hivatása, családja visszatartották új hazájában, a mikor a kiegyezés után visszatérhetett mindenki, a ki a forradalom után visszatérhetett miedenki, a ki a forradalom után, a forradalom miatt vándorolt ki Magyarországból. Czetz Jánost a családi tűzhely nem engedte haza hazájába. Akkor még az élete delén volt, daliás katona s talán nem is gondolt arra, hogy valaha haza fog még kíváncozni, hogy pár évtized múltán jöjjön térden csuszva is, de akkor késő már, nem engedi a nagy kor s a világtalanság. Néhány évvel ezelőtt következett be ez az idő. Akkor híre járt, hogy hazajő. A hálás fiúk és unokák készültek is, hogy érdemeihez méltóan fogadják. Magyarország akkori miniszterelnöke gondoskodott, hogy — ha valóban hazajő, tisztes existenciát kapjon azokért az érdemekért, a melyeket szabadságharcunkban szerzett.

A terv azonban tervnek maradt. A nyolczvan éven tul járó aggasztán, a ki félszemére meg is vakult, nem mert vállalkozni egy hónapig tartó, nehéz, jobbára tengeri utra. Egy darabig áltatta magát azzal a kába reménnyel, hogy megerősödik s mégis csak hazajöhet, ha nem egyébért, hogy ebben a vérrel áztatott földben kapjon örök pihenőt. Aztán lemondott erről a szép ábrándról is s megnyugodott abban, hogy soha sem látja viszont a négy folyam s a hármas halom vidékét. De minél jobban fogyott az ereje s minél kevésbé volt valószínű, hogy hazatérhessen, annál nagyobb szeretettel csüngött hazáján s annál hevesebben vágyott, hogy viszontlássa. Az agg katona, a ki annyiszor nézett szembe a halállal, talán félt a haláltól, a midőn arra gondolt, hogy érte jó, mielőtt ő még egyszer

láthatta volna hazáját. Az agg katona pihenni tért sok ezer mérföldre attól a helytől, a hol apját, anyját örök pihenőre tették. Haláláról a szellő sem hozott hírt nekünk s nincs olyan vihar, a mely ki ne fáradna, a míg a mi földünkről oda ér, a hol Czetz János örök álmát alussza. Most már csak egyetlenegy van még életben azok közül, a kik szabadságharczunkban vezérek voltak, Görgei Arthur, a nyolczvanhat éves aggastyán.

*

Czetz tábornok élete.

Czetz János tábornok Erdélyben, Gidófalván született 1822-ben, jómódú örmény szülőktől. A bécs-újhelyi akadémiát végzvéen, huszéves korában hadnagy lett. 1848-ban a magyar kormánynak ajánlotta föl szolgálatait. Meszáros hadügyminiszter a tehetséges fiatal tisztet a hadügyminisztériumban alkalmazta és a hadügyi bizottságban az előadói fontos tisztet bízta rá. Együttal Kossuth figyelmébe ajánlotta, a ki csakhamar Erdélybe küldte tábornokari főnöknek. Miután itt általános föltűnést keltett működésével, mely kétségtelenné tette szervező képességét, rábízta az erdélyi hadsereg szervezését. Neki köszönhető, hogy az 1848—49. évi rettenetes tél idején Erdély hadászatiilag rendben volt és Puchner tábornok kénytelen volt visszavonulni. Az 1849 márczius 11-iki szebeni csatát jóformán az ő magatartása döntötte el. Bem ez ütközet után Czetzet, a ki már akkor ezredes volt, tábornoknak nevezte ki és Kossuth nemcsak megerősítette kinevezését, hanem bizalmal jelélül egy 30.000 főnyi tartalék-hadsereg szervezésével bízta meg. A szervezés sikerült. Czetz ugyanis képes volt Bem brassói előrenyomulását fedezni. Vitézségét kimutatta a piski-i csatában, a hol az osztrák hadsereget oly zavarba hozta, hogy — mint Rusztov megjegyzi — vad futásban keresett menedéket Szászváros felé. A világosi katasztrófa után Czetz álnévvel Hamburgba menekült és megírta emlékiratát Bem erdélyi hadjáratának történetéről. Hamburgból Párisba ment, a hol a párisi előkelő politikai és irodalmi körökkel jutott ismeretségbe. Az 1851. évi deczemberi államcsiny elvette kedvét a politikától és a műszaki pályához fordult s a Mont-Cenis pálya építésénél kapott alkalmazást. Ez időben tett utazásai alkalmával Szevillában megismerkedett Juan Manuel O. de Rosas tábornok leányával, a kit 1859-ben feleségül vett. Ezután a francia-olasz-osztrák háború alatt Cavour segítségével az első magyar légio szervezéséhez látott. A váratlanul megkötött villafrankai béke után családjával együtt elhagyta Európát és Buenos-Airesbe vitorlázott, a hol eleinte műszaki kérdésekkel foglalkozott, majd 1869-ben Sarmiento elnök rábízta a köztársaság déli határának védelmét, a mely föladatot olyan szakértelemmel végezte el, hogy új hazájában teljes bizalmat vivott ki, annyira, hogy katonai iskola szervezésével bízta meg, a melynek igazgatójává nevezték ki.

Czetz az irodalommal is foglalkozott. Főntebb említett munkáján kívül közrebocsátott egy német nyelvű könyvet, a mely utmutatást ad a német tiszteknek, hogyan tanulhatják meg a magyar nyelvet. Spanyol nyelvből fordításokat, majd visszaemlékezéseket közölt a szamosújvári „Armenia“ magyar-örmény folyóiratban.

A kapcsolat, a mely Czetz Jánost tizenkét évig ismét hazájához fűzte, a Kolozsvári Erekllymuzeum igazgatójával, K u s z k ó Istvánnal való összeköttetése. Kuszko István 1892-ben megindította a 48—49-iki történeti lapokat és ezt a lapot Czetznek is küldte. Czetz János 1893 márcziusban levelet irt a folyóirat szerkesztőjének, a mely éppen márczius tizenötödikén adta közre ezt a levelet. Czetz ettől fogva élete végéig összeköttetésben maradt az erekllymuzeummal; levelezett Kuskóval, sőt rendelkezésére bocsátotta a szabadságharczról irt egykötetes munkáját, a melyet spanyolul irt meg és K i r c h n e r E. németre fordított. Ez a Kirchner buenos-airesi magyar kereskedő, a ki Czetznek mindvégig jó barátja, szerető honfitársa volt Ennek a munkának egyes részei már meg is jelentek Kuskó folyóiratában.

Most, hogy szeptember hatodikán meghalt, halála alkalmából a Buenos-Airesben megjelenő „Argentisches Tagblatt“ szeptember hetedik számában a tábornok argentiniai működéséről a következőket írja:

Czetz 1861-ben jött Buenos-Airesbe, rokonai meghívásának engedve. Czetz ugyanis Spanyolországban R o s a s tábornok unokahugát vette feleségül. Megérkezése után nemsokára az ujonnan alapított katonai iskola első igazgatója lett; később Entre Rios tartomány topográfiai hivatalának volt igazgatója és azután a vezérkar technikai osztályának főnöke lett. Majd a kormány megbízásából fölmérte Buenos-Aires tartomány határait és végül megalapította a buenos-airesi katonai földrajzi intézetet. Ezredesi rangban ment nyugdíjba 1895-ben, sok évi fáradozás és nyugalmat nem ismerő tevékenység után jól megérdemelt pihenést élvezni.

Tudomásunk szerint havonkint ezerkétszáz koronára terjedt az a nyugdíj, a melyet Czetz az argentinai kormánytól kapott. Az imént említett argentinai német ujság ugyanabban a számában még a következőket írta Czetzről:

Egy év óta csaknem teljesen megvakulva, Czetz semmiféle foglalkozást sem végezhetett, s ez nagyon bántotta. Beszélgetésének legkedvesebb tárgya volt Magyarország jövődjének alakulása...

A tábornok temetése.

Czetz temetéséről nagyon érdekes részleteket olvasunk a buenos-airesi német ujság szeptember 9-iki számában. Azt írja, hogy szeptember 7-én délután temették el Czetz tábornokot a Recoleta-temetőben. Már jóval a temetésre kitűzött idő előtt Ricchieri hadügyminiszter vezetésével (a ki egyike volt Czetz első tanítványainak), megjelentek a halottas háznál a Buenos-Ai-

resben állomásozó csapatok parancsnokai, a kik annak idején Czetz vezetése alatt nyerték katonai kiképzésüket, hogy szeretett mesterüknek megadják a végtisztességet. Számaltan koszorú és a jelenlevők óriási száma tanuskodott arról, mily nagy szimpátiában volt része a boldogultnak. Végnélküli kocsisor követte az elhunytat vivő kocsit és mikor a gyászmenet a temetőhöz szolgáló sétára fordult, három század gyalogság sorfalat alkotott a gyászmenet két oldalán. A dobosok doboltak és a katonai zenekar gyászindulót játszott. A koporsót a gyászinduló ünnepies hangjai mellett Rosas Prudenciának, az elhunyt rokonának sírboltjába vitték, a hol Delle Piane, Macdonald és Tassi őrnagy megható búcsubeszédeket mondtak. Mialatt a koporsót a sírba bocsátották, mindegyik század a szokásos díszlővést adta búcsuüdvözlétül.

Az argentinai újságnak ugyanebben a számában még a következőket olvassuk: Jóllehet, félszázad elmúlt azóta, hogy Czetz Magyarország szabadságáért küzdött, hazája nem felejtette el fiát. A visszaemlékezés ideális dicsfényt font az emigráns feje fölé és Czetz gyakran kapott meghívást, hogy térjen vissza hazájába, de ötvenhat esztendő mulva Magyarország mostani generációja nem gondolt Czetz öregségére és kívánságának kifejezésénél a negyvennyolczas daliás tiszt lebegett szeme előtt, nem pedig az öregségben szenvedő, félig megvakult aggastyán, a kinek négy heti nekéz utjába került volna a hazautazás. Megindító ragaszkodással gondoskodtak közel és távol állók Czetzről és megszüpítették megemlékezésükkel élete alkonyát. Így B u d a y miskolczi tanár és K u s z k ó István, a kik gyöngéd figyelmükkel oly gyakran örvendeztettek meg az öreg harczost. Buday hazai földet küldött neki, zsákocskába varrva, Kuszko pedig virágot és az erdélyi szabadságharczosok zászlójából egy darabot. Mind a kettőt betették koporsójába annak a jeléül, hogy a haza utolsó órájában is közel állott a drága halotthoz.

5. Fejezet. Két helyreigazítás a lapok téves állításaira.

Egyik lap szó szerint ezt mondja: „A kapcsolat, a mely Czetz Jánost tizenkét évig ismét hazájához füzte, a kolozsvári Ereklýe-muzeum igazgatójával való összeköttetése.“ Ugyanezt mondotta még több más lap is, ha nem is ugyanezen szavakkal. Ezt a téves állítást helyreigazította a derék „Szamosújvári Közlöny“ (42. szám), midőn így szól: „A messze idegenben elhalt hős tábornoknak a fővárosi lapokban közölt életrajzát és kivándorlása után Magyarországgal való újbóli érintkezése történetének leírását egy pár szóval az igazság kedvéért a következőkben tartjuk szükségesnek helyreigazítani és pótolni. A fővárosi

lapok majdnem egyértelműleg a kolozsvári 48—49-iki történelmi lapoknak s főleg Kuzskó István kolozsvári hírlapíró érdemeinek tudják be azt, hogy Czetz tábornoknak a magyar hazával való érintkezése hosszas távolléte után újból lehetővé vált. Ez az állítás azonban téves; mert Szongott Kristóf, a helybeli főgymnasium nyug. tanára és az „Armenia“ magyar-örmény havi folyóirat érdemes szerkesztője volt az, ki a szabadságharcz után Czetz tábornoknak az első levelet írta s ez által lehetővé tette a vele való további érintkezést . . . Ennek bizonyítására az alábbiakban közöljük Czetz tábornoknak Szongott Kristófhhoz intézett következő levelét: Szongott Kristóf tisztelt hazafi barátomnak — Szamosújvárt. Ön volt az első, ki a 48—49-iki események óta újból említi kegyelettel nevemet a magyar közönség előtt. Önt illeti tehát nyilvános hálám, minék kifejezéseül átküldöm ezen utolsó fényképemet, egyetlen példányt a magyar hazában. Isten áldja meg Önt és a hazát! Czetz János.“ —

Mégis szükségesnek láttam erre a kérdésre vonatkozólag a következőket elmondani. Soha sem dicsekedtem az életben semmivel; de ha már kell dicsekedni, akkor méltán dicsekszem azzal, hogy én fedeztem fel Czetz tábornokot. (L. ezen dolgozat . . . fejezetét). Én voltam az a szerencsés, kit a nagy Czetz az emigrációból nagybecsű első levelével megtisztelt. Azután az elsőt követte a második, harmadik, . . . tizedik stb. és tudtommal az én folyóiratom: az „Armenia“ volt az az egyetlen lap Magyarországon, melynek számára a tábornok dolgozott. Maga a kolozsvári Ereklje-muzeum derék öre, Kuzskó István úr is tölem tudta meg a tábornok címét. Ezen tárgyban meg is látogatott engemet Szamosújvártt: egy vasárnap elindult Kolozsvárról a szamosvölgyi vasuttal. Feleségem ebéddel várta; azonban az ebédet csak Vajna Károly, fegyintézetünk nagyműveltségű, volt igazgatójának társaságában költöttük el; mert Kuzskó ur Szamosújváron keresztül Szent-Benedekre ment gróf Kornis Viktor urhoz és csak az nap délután a négy órai vonattal jött meg. Az nap nálam is hált. Aztán ebben a tárgyban még volt nálam az ör ur egy más alkalommal

is. Én 1891-ben már levelezésben állottam a tábornok ural; míg Kuskó ur 1893-ban kapta a tábornoktól az első levelet. . . . Elég sűrűn irt nekem a tábornok. Ezekon kívül, melyeket ezen dolgozatban adok közre, még van néhány kiadatlan levél és kézirat kezeim között. Aztán még magán ügyeit is általam igazíttatta el. Bizott bennem feltétlenül.

A másik helyreigazítás a következő.

Egyik lap ezt mondja: „Néhány éve hire járt, hogy haza jön. Készült is a nemzet méltó fogadtatására; de a 80 éven felüli aggastyán nem mert vállalkozni a nagy tengeri utra.“

A másik lap ezeket írja: „Hire járt, hogy haza jön. A hálás fiúk és unokák készültek is, hogy érdemeihez méltóan fogadják. A terv azonban tervnek maradt; mert a 80 éves aggastyán, a ki félszemére meg is vakult, nem mert vállalkozni egy hónapig tartó, nehéz, jobbára tengeri utra.“

Sőt egy helyütt még ezt is olvastam: „Czetz gyakran kapott meghívást, hogy térjen vissza hazájába.“

Hát ezek az állítások messze, távol esnek a valóságtól. Nekem legalább nincs legkisebb tudásom se, — pedig szorgalmason olvasom a lapokat — arról, hogy a hálás (?) fiúk és unokák készültek volna arra, hogy „érdemeihez méltóan fogadják.“ Ha ez a hála, akkor igazán nem tudom, hogy mi a háladatlanúság!

Ez az állítás pedig: „Czetz gyakran kapott meghívást, hogy térjen vissza hazájába,“ — merő valótlanúság; mert az emigrációban töltött hosszú idő alatt csak három egyén találtatott ezen széles országban, kik őt haza hívták: egy székelyföldi gróf, egy művelt özvegy úrnő, (kivel én is leveleztem) és csekélységem. Én két ízben hívtam haza a tábornokot. Először 1892-ben, midőn folyóiratomban ezt mondtam: „Vajha alkalmunk nyílnék a nemes tábornok urat, a magyar-örménység e kiválóan érdemes szülöttjét, a hazájában: Magyarországon személyesen is üdvözölhetni, — mint az 1849-iki emigrációnak legújabbán visszatérendő tagját.“ (L. ezen dolgozat II. cikkely 2. fejezetét). Mire a tábornok: „Legforróbb óhajtásom

már évek óta az, hogy halálom előtt legalább még egyszer viszontláthassam édes hazámat, szülőföldemet és édes atyám s anyám sirjain imát emelhessek a Mindenhatóhoz. De . . . lesz alkalmam Önnek és többi bajtársaimnak kezét szoritani s megköszönni egész lelkemből szives megemlékezéseit [L. az előbb idézett fejezetet].

Másodszor a legalkalmasabb időben, a millenium évében: 1896-ban hívtam haza. Erre a tábornok a többek között így válaszolt: „Különös, hogy ötven évi hontalan vándorlás után egyedül egy nagyszellemű, munkához szokott hazafi emlékezzék meg a menekültről, az in effigie Nagy-Szebenben felakasztott honvéd-tábornokról; egy lelkes, habár kissé ábrándos urnő és egy székelyföldi gróf . . . Tehát bármilyen becses és lélekreható legyen ezen megemlékezés, — azért áldoztam fel ifjúsági erőimet, szellemi és anyagi fáradságomat, szép szerepre törekvő álmaimat, polgári állásom fényes kezdetét, szegény életem jövőjét(?), hogy elvégre csak Önnek magasztos szive kíván haza, Ön, ki se engemet, se családomat nem ismerte, ki most négy éve csak buzgó hazafi indokból a magyar közönség elé tárta már csaknem elfeledett nevemet?“ (Ez csekélységem volt. Az eredeti levelét megmutathatom bárkinek!).

„Mennyit tanul az emher idő jártával?! Ki hitte volna 1848—49-ben, hogy a nagylelkű, minden érdemet gyorsan elismerő és talán némelykor tulzott szümpáthiával megtisztelő magyar nép, annak kormánya és képviselői egy solemnis alkalommal, mint a milleniumi ünnepség, ne emlékezzenek meg azokról, kik a független kormány eszméjeért vérüket ontották, állásukat, jövőjüket áldozták fel a haza oltárán, — és irántok még egy kegyeletos szóval, vagy felhívással mutatta volna háláját? És ime mégis úgy történt. . . .

„A mi a hazamenetelt illeti — őszintén megvallom — hogy igen nagy kedvem volt a millenium alkalomával utolszor megfordulni kedvelt hazánk nyájas völgyeiben, főleg a Székelyföldön s szintűgy vártam erre nézve bármely csekély felhívást, ha szinte megrongálta volna is házi költségvetésem alapját. De ez nem jött és

így ki tudja, ha valaha valósíthatom-e szándékomat?!“
(L. ezen dolgozat II. cikkely. 3. fejezetét).

Ime ez az oka annak, hogy haza nem jött a hős tábornok; mert nemcsak érettem, ki akkor, midőn a nagy tábornok dicső esatáit vivta meg, még csak öt éves voltam, — ontotta vérét, hanem az egész országért, a hazáért: azért országos, vagy legalább a kormánytól eredő felhívást várt. . . . De felhívást nem kapott, azért nem is jött haza. Ez az igazi ok, miért nem jött haza. Minden egyéb, mit felhozta a lapok: („A 80 éven felüli aggasztán nem mert vállalkozni a nagy tengeri utra.“ „Czetz azért nem jöhetett haza, mert félszemén megvakult és a másikkal is alig látott és a mellett tüdőhurut is gyötörte“), csak költött ok. Mert 1896-ban, midőn haza akart jönni, még csak 74 éves volt, szemeivel még nem bajlodott és egészsége ép volt. És ezt kezeim közt levő eredeti leveleivel, melyekben nekem minden ügyét elmondta, minden baját elpanaszolta, be is tudom bizonyítani.

„Amicus Plato, amicus Aristoteles, sed magis amica veritas.“

SZONGOTT KRISTÓF.

Felölös szerkesztő és kiadó-tulajdonos SZONGOTT KRISTÓF.

Szamosújvárt, Todorán Endre „AURORA“ könyvnyomdája.
